

TALABALARDA MENTAL DUNYOQARASHNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Xushbaqov D. Q.

O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktranti

O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti, falsafa fanlari doktrori (PhD)

Sodiqov U. J. taqrizi asosida

Tayanch so'zlar: talabalar, qadriyat, ilm-fan, sport, madaniyat, axloq va ma'rifat, g'oya-mafkura, ozodlik, demokratik, erkin fuqarolik.

Ключевые слова: студенты, ценности, наука, спорт, культура, нравственность и просвещение, идея-идеология, свобода, демократия, свободное гражданство.

Key words: students, value, science, sports, culture, morality and enlightenment, idea-ideology, freedom, democratic, free citizenship.

Kirish. Jamiyat ijtimoiy rivojlanishning eng muhim ijtimoiy xususiyatlaridan biri, talaba yoshlarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini oshirish orqali sog'lom turmush tarzini ta'minlash hisoblanadi. Bu yo'nalishda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyaevning 2022-2026 yillarda O'zbekiston Respublikasining taraqqiyot strategiyasi haqidagi ma'ruzasida, bu haqda quyidagilarni alohida ta'kidlab o'tdilar: "Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir".

Inson ma'naviy-axloqiy sifatлари, uning salomatligi bilan chambarchas bog'liq. Talaba yoshlarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini- ya'ni salomatlikni oshirish O'zbekiston Respublikasi kompleks ijtimoiy siyosatining ajralmas qismi sifatida, jismoniy tarbiya va sport bilan bandlik, talaba yoshlarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini oshirish sohasiga yo'naltirilganligi bilan muhim ahamiyatga ega. Taraqqiyot strategiyasi dasturlari talaba yoshlarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishda tarkibiy o'zgarishlarga olib keldi, o'smir yoshlarni jismoniy tarbiya va sportga qiziqishlarini oshirish, talaba yoshlarning sport bilan shug'ullanishlariga sharoitlar tashkil etish borasidagi chora-tadbirlar davlat siyosatining asosiy mezoni, respublika hukumati faoliyatining bosh maqsadi bo'lib qoldi. Taraqqiyot strategiyasini amalga oshirish jarayonida talaba

yoshlarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirish mohiyatini tadqiq etishdan oldin "ma'naviy-axloqiy sifat" tushunchasini aniqlashtirib beruvchi uslubiy yondashuvlarni taxlil etamiz. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida Prezident Sh.M.Mirziyayev ma'naviyat haqida quyidagi tarifni keltirdi: "ma'naviyat – insonlar o'rtasidagi o'zaro ishonch, hurmat va etibor, xalq va davlat kelajagini birgalikda qurish yo'lidagi ezgu intilishlar, ibratli fazilatlar majmuasidir. Boshqacha aytganda manaviyat – jamiyatdagi barcha siyosiy-ijtimoiy munosabatlarning mazmuni va sifatini belgilaydigan poydevordir". Ilmiy ishlanmalarida talaba yoshlarning manaviy-axloqiy sifatlarini tadqiq etgan olimlar (M.Quronov, Sh.Mardonov, Sh.Abdullaeva) fikrlariga ko'ra "talaba yoshlarning manaviy-axloqiy sifatleri insonlar bilan muloqatida, jamiyatning rivojlanishiga bog'liq holda, davlatning ma'naviyat va marifatni samarali boshqara olish qobiliyatiga bog'liq shakllanadi. Bunday holda manaviy-axloqiy sifat darajasi rivojlanadi",- deb takidlanadi. O'z qarashlari bilan manaviy-axloqiy sifatlarining rivojlanishiga hissa qo'shgan olimlar Mirsolieva M., Ibragimova G. "ma'naviy-axloqiy sifat ijtimoiy kategoriya sifatida yoshlarning shaxsiy va manaviy ehtiyojlarini qondirish, rivojlanishga bo'lgan shaxsiy manfaatlarini ro'yobga chiqarish maqsadida yoshlarning jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishlari, ya'ni shaxsiy rivojlanish yuzasidan bo'ladigan ijtimoiy munosabatlarni ifodalaydi" deb manaviy-axloqiy sifat tushunchasiga kengroq ta'rif berishgan. Manaviy-axloqiy sifat tushunchasiga kategoriya sifatidagi fikrlar pedagog olimlar Ishmuhammedov R., Yuldashev M. tadqiqotlarida "manaviy-axloqiy sifatlar yoshlarning shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq, ularga manaviy barkomollik keltiradigan faoliyati, bunda ma'naviy sohada yoshlarning ma'nan o'sishiga talab va yoshlarning manaviy o'sishlari uchun taklifning miqdor va sifat jihatidan mutanosibli darajasini aks ettiruvchi ijtimoiy munosabatlarning paydo bo'lishi" deb tariflashgan. Talabalarda mental dunyoqarashni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarining mohiyatini o'rganish uchun biz qator dissertatsiya ishlarini tahlil qildik. Manaviy-axloqiy sifatlarining rivojlanishini, jismoniy tarbiya va sport bilan bog'liq holda tadqiq etgan, aksariyat rus pedagog olimlari asarlarida manaviy-axloqiy sifatlar ijtimoiy kategoriya sifatida yoritilgan. Vilenskiy M.Ya., A.G. Gorshkovlar "ma'naviy-axloqiy sifatlarining rivojlanishi jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish muntazamligiga ko'ra, yoshlarning sport bilan bandligi va atrof muhit faoliyatidagi ishtiroki natijasidagi munosabatlar tizimi" deb tarif berishgan. Ushbu ta'rifni qo'llab-quvvatlab Zakrevskaya N.G. "manaviy-axloqiy sifatlarining rivojlanishi yoshlarning sport bilan shug'ullanishlariga sharoitlar yaratilishi va ularning sportdagi ishtiroeiga oid ijtimoiy munosabatlar yig'indisi" deb tariflagan. Ma'naviy-axloqiy sifatlar va sport bilan shug'ullanish muammolarini tadqiq

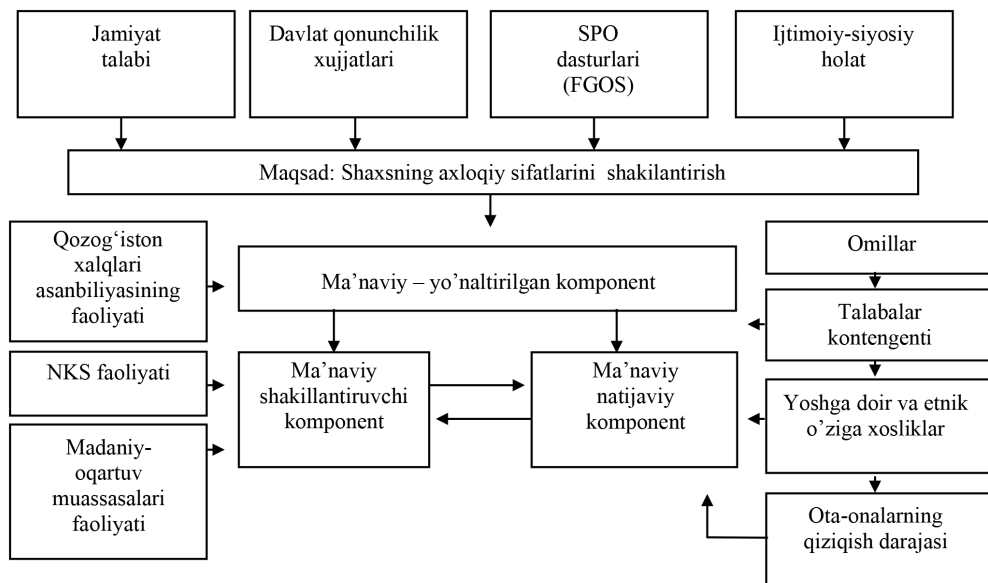
etgan olim yermakov V.A. fikriga ko'ra "manaviy-axloqiy sifatlarning rivojlanishiga nafaqat yoshlarning jismoniy tarbiya va sport bilan o'ug'ullanishlari uchun yaratilgan sharoitlar, balki ularning shug'ullanishlari uchun zarur bo'lgan motivatsion faktorlarni yuzaga keltirish va taminlashdan iboratdir" deb takidlagan. Pedagog olimlardan biri I.B.Akimov "manaviy-axloqiy sifat" tushunchasini faqat jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishga bog'lamaslik zarurligini aytib, "manaviy-axloqiy sifatlarning yoshlarning muntazam sport va boshqa mashg'ulotlar bilan mashg'ul bo'lib, o'z hayotiy maqsadlarini ro'yobga chiqarishga qaratilgan harakatlari va u yoki bu sabablarga ko'ra mashg'ul bo'lish jarayonlarining cheklanmaganidan iborat qarama-qarshiliklarni o'z ichiga olgan ijtimoiy holat yoki ijtimoiy munosabatlarning bir turi" shaklida tavsiflaydi. Shuningdek I.B.Akimov "ma'naviy-axloqiy sifatlarni ijtimoiy hayotda mavjud bo'lgan ma'lum bir meyoriy daraja va hajmdagi malum shartlarga bog'liq mashg'ulotlar bilan band bo'lgan yoshlar o'rtasidagi mutanosiblik" deb tariflab, manaviy-axloqiy sifatlarning mashg'ulotlar bilan band bo'lgan yoshlarning, mashg'ulotlar malum bir shartlariga nisbatan harakatlarini nazarda tutgan holda, o'z fikrini rivojlantirib, manaviy-axloqiy sifatlarning rivojlanishi nafaqat yoshlarning ma'lum bir mashg'ulotda band bo'lishi, balki yashash jarayonining tabiiy uo'rinishini ifodalaydi deb hisoblaydi. Ma'naviy-axloqiy sifatlarning rivojlanishini sport va boshqa mashg'ulotlarda ishtirok etish sifatida tadqiq etgan Akchulpanova R.K. "ma'naviy-axloqiy sifatlarning rivojlanishi, yoshlarni sport va boshqa etnik ma'daniy yondoshuv asosida mashg'ulotlarga jalb qilish va ularning sport va etnik ma'daniy mashg'ulotlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish, shuningdek yoshlarni mashg'ulot turlari bilan taminlash" deb tariflaydi. Olima Alkarova F.N. O'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini faollashtirish vaziyatlari o'quv- biluv jarayonini oldindan loyihalashtirish imkonini beradi deb hisoblaydi va o'z fikrini rivojlantirib, "Metodlar, usullar yig'indisi va ularning izchilligi qo'yilgan maqsadga erishish uchun o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini faollashtirish jarayonlarini muayyan maqsadga yo'naltirib: o'qituvchi va o'quvchilarning sub'ekt-sub'ekt munosabatlari; o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorlikka asoslangan ko'ptomonlama aloqalari; o'quvchilarning mayllari va ehtiyojlariga yaxlit tarzda ta'sir ko'rsatish; o'quvchilarning hissiy-ixtiyoriy hamda kognitiv sohalarini rivojlantirish; o'quvchilarning bilimlarini oldindan loyihalashtirish; o'z-o'zini baholash va teskari aloqa imkoniyatlaridan foydalanish; o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini faollashtirishga urg'u berish uchun qulay pedagogik shart-sharoitlarni yaratadi," deb takidlaydi. Alkarova F.N. ilmiy tadqiqot ishida tadqiq etilayotgan muammoning yechimini topish davrida o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini faollashtirish vaziyatlarini tashkil etishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon modelini taklif etgan. Alkarova F.N., darsdan tashqari vaqtlarda amalga

oshiriladigan mashg'ulotlar o'quvchilarning nafaqat amaliy ko'nikmalarini faollashtirishga yo'naltirilishi, balki muayyan vaziyatlarda turli muammolarni hal etishga xizmat qiladigan amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilishi maqsadga muvofiqligi haqida tavsiya berib, "Amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan texnologiya darslarida o'quvchilar o'zlarining individual imkoniyatlarini namoyon qiladilar. Ular o'zlari uchun yangi bilimlarni kashf etadilar va amaliy topshiriqlarni yechish ustida izlanadilar. O'qituvchi esa, o'quvchilar faoliyati va o'quv vaziyatlarini tashkil etuvchi sub'ekt sifatida namoyon bo'ladi. U har bir darsda o'quvchilarni qo'yilgan maqsadga erishish sari yo'naltiradi. O'quvchining faoliyati har doim qo'yilgan maqsaddan kelib chiqqan holda tashkil etilishi lozim. Qo'yilgan maqsad doirasida erishiladigan natijalar o'qituvchi tomonidan aniq tasavvur qilinadi," deb takidlab o'tgan. Axloqiy sifatlarning shakllanishi ustida tadqiqot olib borgan Qozog'istonlik olimi S.M. Mordanova ilmiy risolasida, axloqiy sifatlarning shakllanishining pedagogik modelini axloqqa mo'ljal olgan bo'nak, axloqni shakllantiruvchi va axloqiy natija beruvchi bo'naklarga bo'lib tavsiflab bergan. Olima fikriga ko'ra: "1) axloqqa mshljol olgan bo'nak – axloqiy sifatlarni shakllantirish qirralarini ochib berib, etnopedagogika vositalari yordamida talabalarda axloqiy sifatlarning shakllanishiga e'tiborni jalb etadi. 2) modelning axloqni shakllantiruvchi bo'nagi ikki yo'nalishda amalga oshiriladi: a)gumanitar majmuuga umumta'lim fanlari materiallarini o'rganishga urg'u berilgan o'quv faoliyati. b) sinfdan tashqari faoliyat, talabalarining nafaqat kollej, xududiy, viloyat va respublika miqyosidagi o'tkaziladigan tadbirlarda ishtirok etishlari orqali amalga oshiriladi. 3) axloqiy natija beruvchi bo'nak – aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etishni va talabalarda axloqiy sifatlarning shakllanish darajasini baholash imkonini beradi." Etnopedagogika vositalari bilan talabalarda axloqiy sifatlarni shakllantirish modelining tashqi omillar bilan aloqa sxemasi 1.2-rasmda keltirilgan.

Keltirilgan rasmda biz uchun qiziqish uyg'otadigan axloqqa mo'ljal olgan determinantni chuqurroq taxlil qilamiz. Talabada manaviy-axloqiy sifatlarning shakllantirilishining dolzarbligini anglab etish hissiyotini paydo qiladi, boshqa elatlar vakillariga iliq munosabatlarning rivojlanishiga turtki berib, talabaning shaxs sifatida shakllanishi va vatanparvarlik sifatlarning rivojlanishiga olib keladi. Shuningdek axloqqa mo'ljal olgan komponent quyidagi vazifalarni amalga oshirishi mumkin: mo'ljal olishni – talaba faoliyati yo'nalishini aniqlashtirib, tadqiqot mavzusini belgilab beradi, "talaba - shaxs" bog'liqligidagi maz'munli tushunchani tanlashga olib kelib, shunga muvofiq, o'zini aniq bir elat vakili ekanligini anglashga yordam beradi;

motivatsiyali – talabalar qiziqishini oshirib, motivatsiyaga ijobiy ta'sir etadi, o'quv-tarbiyaviy jarayon ishtirokchilari orasida shaxslararo munosabatlarni

1.2-rasm. *Этнопедагогика vositalari yordamida ta'lim muassasalarida talabalar axloqiy sifatlarini shakllantirish omillai*

tartibga soladi maqsadni shakllantiruvchi – birgalikdagi faoliyat imkoniyatlarini kengroq miqyosda ochib beradi.

Keltirilgan vazifalardan kelib chiqib, bizning tadqiqot ishimizda foydalanish uchun, shuni ta'kidlashimiz mumkinki talaba yoshlar ongida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda ishtirok etish ehtiyojini kuchaytirish bilan, ma'naviy-axloqiy sifatning rivojlanishiga ijobiy tasirini o'tkazib,

Jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan hozirgi zamonda, yoshlarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishga, hal etilishi o'ta muhim bo'lgan talablarni kun tartibiga olib chiqmoqda. O'rganilayotgan muammoning o'ta dolzarbligini hisobga olib, fanning mos tarmog'ida, uning nazariyasi va uslubiyatining nechog'liq hal etilganlik darajasini, uni echishni aniqlashtirib beruvchi yo'nalishlarni qidirishni, muammoning hozirgi holatini aniqlashtirib olish, uni samarali echishga olib keladi.

Jismoniy tarbiya darslarida, talabalarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishni shakllantirish masalasida ilgari surilgan muammoning muhimligini va ilmiy izlanishning ahamiyatini asoslab berish imkoniyatini qo'lga kiritib, ta'lim jarayoni rivojlanish yo'nalishini belgilab beruvchi, qonun hujjatlari majmuasini tavsiflay olamiz.

Talaba shlarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishni yoritib beruvchi, hukumat miqyosida qabul qilingan muhim hujjatlar, tadqiqot doirasida o'rganilib chiqildi. Hozirgi davrda O'zbekiston Respublikasi hukumati

fuqorolik jamiyatini rivojlantirish borasida ulkan ishlarni amalga oshirmoqda – bu borada yoshlarga juda katta ishonch bildirilib, har bir sohada kelajak avlod vakillariga prezident va hukumatimiz tomonidan beqiyos imkoniyatlar yaratilib berilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida "Biz barpo etayotgan yangi jamiyat ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga tayanadi va ularni rivojlantirishga katta e'tibor qaratadi. Bu jarayon milliy istiqloq mafkurasiga, o'sib kelatgan yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga asoslanadi" deb takidlagan. Milliy ma'naviy-axloqiy sifatlarning rivojlanishida, talaba yoshlarning ma'naviy-axloqiy sifati tushunchasining mohiyatini anglash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Talaba yoshlar o'zlarini ma'naviy-axloqiy jihatdan shakllantirish jarayonining sub'ektiga aylangandagina, ularning ma'naviy-axloqiy sifatlari rivojlana boshlaydi. Talabalar ma'naviy-axloqiy sifatlarning rivojlanishiga ulkan hissa qo'shgan yana bir hujjat, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifati jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida yoshlar tarbiyasida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim nuqtai nazaridan yondoshish g'oyasi yoshlarni har tomonlama mukammal shakllantirishni taqozo etadi. Buning uchun "tarbiya jarayonida eng avvalo yoshlarning ehtiyojlari va imkoniyatlarini alohida hisobga olish zarur. Tarbiya jarayonida asosiy E'tibor yoshlarning tafakkuri, fikrlash jarayoni va mustaqilligini rivojlantirishga qaratilishi zarur," deb ta'kidlab o'tgan.

Xulosa. Ma'lumki, jamiyat madaniyatsi ma'naviy axloqiy qadriyatlarsiz yasha olmaydi. Bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biri ma'naviy merosimizni chuqur o'rganish hamd rivojlantirishdir. Chunki mustaqillik sharofati ila milliy qadriyatlarim tiklanib, dunyoviy va diniy bilimlarga ega bo'lish uchun barcha imkoniyatla eshigi ochildi. Shunday ekan, borada oila, ayollar mahalla maktab, jamoatchilik tashkilotlar hamkorlikda o'z faoliyatlar samaradorligini oshirishlari darkor. Mustaqillik yillaridan boshlab milliy qadriyatlarni tiklash, uni rivojlantirish millatning o'z-o'zini anglashi, milliy g'ururni shakllantirish, vatanparvarlikni tarbiyalash bilan o'zviy tarzda amalga oshirilmoqda. Shuning uchun bugungi kunda har bir oila o'z muqaddas qadriyatlarini e'zozlab, undan o'rinni foydalansa, bu qutlug' dargoh ajoyib tarbiya maskani bola oladi. Zero, bunday oilalar farzandlarining davr talabiga binoan yurtimiz kelajagi porloq va obod bo'lishiga xizmat qilishiga hech qanday shak-shubha yo'qdir.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyaevning O'zbekiston Respublikasini 2022-2026 yillarda taraqqiyot strategiyasi haqidagi ma'ruzasi. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Tashkent 2021y. 267 b.

2. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Tashkent 2021y. 267 b.

3. Ishmuhammedov R., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar, (ta'lim tizimi xodimlari, metodistlar, o'qituvchilar, tarbiyachi va murabbiylar uchun o'quv qo'llanma). –Toshkent, 2013.-277-b.4 Ibrohimov A. va boshq. Vatan tuyg'usi / A.Ibrohimov, X.Sultonov, N.Jo'raev. // -T.; «O'zbekiston», 1996. - 96 b.

5. Yo'ldoshev J.G'. Ta'lim maqsadlarini tashxislash.- T.; "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2007. – 210 b.

6. Saliyeva Z.T Talabalarda ma'naviy madaniyatni rivojlantirish texnologiyalari manografiya Toshkent, Fan va texnologiya 2016 -.170 b.

7. M.Quronov «Mustaqillik sharoitida xalqimizning g'oyaviy tarbiyalanishining dolzarb masalalari» mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman materiallari 5 may 2020 yil, 9-13 betlar

РЕЗЮМЕ

Maqolada talabalarda mental dunyoqarashni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari tahliliy bayon etildi. Talaba yoshlarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini- ya'ni salomatlikni oshirish O'zbekiston Respublikasi kompleks ijtimoiy siyosatining ajralmas qismi sifatida, jismoniy tarbiya va sport bilan bandlik, talaba yoshlarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini oshirish sohasiga yo'naltirilganligi bilan muhim ahamiyatga ega. Taraqqiyot strategiyasini amalga oshirish jarayonida talaba yoshlarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirish mohiyatini tadqiq etishdan oldin "ma'naviy-axloqiy sifat" tushunchasini aniqlashtirib beruvchi uslubiy yondashuvlarni tahlil etilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье аналитически описаны педагогические условия развития мировоззрения студентов. Повышение духовно-нравственных качеств студенческой молодежи, то есть здоровья, как составная часть комплексной социальной политики Республики Узбекистан, имеет важное значение, поскольку направлено на сферу физического воспитания и спорта, повышение духовно-нравственных качеств студенческой молодежи. Перед исследованием сущности развития морально-нравственных качеств обучающихся в ходе реализации стратегии развития были проанализированы методические подходы, уточняющие понятие «духовно-нравственные качества».

SUMMARY

Pedagogical conditions for development of mental outlook in students were analytically described in the article. Improving the spiritual and moral qualities of students, i.e. health, as an integral part of the complex social policy of the Republic of Uzbekistan, is important because it is directed to the field of physical education and sports, improving the spiritual and moral qualities of students. Methodical approaches clarifying the concept of «spiritual-moral quality» were analyzed before researching the essence of developing the moral-moral qualities of students during the implementation of the development strategy.